



Ιωάννης Ζηζιούλας

Ακαδημία Αθηνών, Αθήνα

Το Μυστήριο της Εκκλησίας και το Μυστήριο της Αγίας Τριάδος

Abstract: Τελευταίως, αμφισβητείται και υπό ορθοδόξων θεολόγων κάθε σύνδεση του Μυστηρίου της Εκκλησίας με το Μυστήριο της Αγίας Τριάδος. Μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας, όπως ο άγιος Ιγνάτιος, ο άγιος Μάξιμος αλλά και ολόκληρη η θεία Λατρεία της Εκκλησίας μας, συνδέουν εικονικά την Εκκλησία με το Θεό. Ο άγιος Μάξιμος, ακολουθώντας τον Διονύσιο Αρεοπαγίτη, τονίζει ιδιαίτερα, ότι η ουσία του Θεού με κανένα τρόπο δεν μπορεί να εικονιστεί στη Δημιουργία. Ο άγιος Μάξιμος σχολιάζοντάς το, βρίσκει έναν εικονισμό του Μυστηρίου αυτού στο τρίπτυχο: γέννησις–κίνησις–στάσις, το οποίο χαρακτηρίζει τη Δημιουργία. Στο Πρόσωπο του Χριστού συνυπάρχει όλη η Αγία Τριάς. Κατά τον άγιο Μάξιμο, η παρουσία του Θεού στη Δημιουργία δεν μπορεί να εκφραστεί με όρους *analogia entis*, κι ούτε με μία διανοητική κίνηση από το σημαίνον στο σημαινόμενο, αλλά μόνον με αυτό που ονομάζει, ο άγιος Μάξιμος, *σύμβολον* ή *τύπον*. Η Εκκλησία πάντοτε θεωρούσε την Αγία Τριάδα ως παρούσα στη Δημιουργία χάρη στην παρουσία της υποστάσεως του Υιού μέσα στην κτίση. Η δια συμβόλων και εικόνων παρουσία του τριαδικού Θεού στην Εκκλησία είναι αποτέλεσμα της κοσμολογικής διαστάσεως της χριστολογίας. Δεν μπορεί να εννοηθεί εκκλησιολογία χωρίς τριαδολογία.

Key words: Εκκλησία, εικόνα, σύμβολο, τρόπος ενώσεως, χριστολογία, Αγία Τριάς.

1. Εισαγωγή

Τελευταίως, αμφισβητείται και υπό ορθοδόξων θεολόγων κάθε σύνδεση του Μυστηρίου της Εκκλησίας με το Μυστήριο της Αγίας Τριάδος. Ακόμη και πρόσφατα, στη συνάντηση της Επιτροπής του θεολογικού Διαλόγου, μεταξύ της Ορθοδόξου και της Ρωμαιοκαθολικής Εκκλησίας, ορισμένοι ορθόδοξοι θεολόγοι επέμειναν να απαληφθεί από το κοινό κείμενο της Επιτροπής κάθε συσχέτιση της τριαδολογίας με την εκκλησιολογία. Το κύριο επιχείρημά τους, το οποίο εκφράστηκε και από σέρβο ορθόδοξο θεολόγο, είναι ότι τα ιδιώματα της Αγίας Τριάδος δεν επιτρέπεται να μεταφερθούν στην οικονομία, δηλαδή, στον κτιστό κόσμο και στην ιστορία. Πίσω από αυτή τη θέση βρίσκεται η αντίληψη ότι ο Θεός συνδέεται με τον κόσμο μόνο με τις ενέργειές Του και όχι με τον τρόπο της υπάρξεώς Του, δηλαδή, με τον τρόπο με τον οποίον σχετίζονται μεταξύ τους τα Τρία Πρόσωπα της Αγίας Τριάδος. Συνεπώς, κατ' αυτούς, είναι λάθος να λέμε

ότι η Εκκλησία εικονίζει και αντανακλά στην ύπαρξή της και στη δομή της την Αγία Τριάδα. Η θέση αυτή είναι, κατά τη γνώμη μου, λανθασμένη και επικίνδυνη.¹ Λανθασμένη, διότι μεγάλοι Πατέρες της Εκκλησίας, όπως ο άγιος Ιγνάτιος, ο άγιος Μάξιμος αλλά και ολόκληρη η θεία Λατρεία της Εκκλησίας μας, συνδέουν εικονικά την Εκκλησία με το Θεό. Και είναι και επικίνδυνη, διότι οδηγεί στη δυτική, κυρίως προτεσταντική, αλλά και ρωμαιοκαθολική αντίληψη, ότι η Εκκλησία είναι στη φύση της ένας ιστορικός οργανισμός, ο οποίος εξυπηρετεί μόνον το παρόν στάδιο της ιστορίας της σωτηρίας, και προώριεται να εκλείψει εις τα έσχατα.² Θα εξετάσουμε εδώ με συντομία τα εξής ερωτήματα: Πρώτον, είναι δυνατόν να εικονισθούν οι ιδιότητες της Αγίας Τριάδος μέσα στη Δημιουργία; Δεύτερον, είναι δυνατόν να εικονισθούν οι ιδιότητες της Αγίας Τριάδος μέσα στην Εκκλησία; Αλλά, πριν να απαντήσουμε στα ερωτήματα αυτά, πρέπει να εξετάσουμε το τι εννοούμε με τον όρο *εικονισμός*. Γιατί, από αυτόν εξαρτάται η δυνατότητα της συδέσεως Θεού και κόσμου. Τι είναι, λοιπόν, εικονισμός;

2. Ο εικονισμός

Η έννοια του εικονισμού είναι γνωστή σε μας τους ορθοδόξους από τις ιερές εικόνες που τιμούμε και προσκυνούμε στις εκκλησίες μας, όπως εδώ που βρισκόμαστε τώρα. Αλλά, δεν έχουμε πάντοτε υπ' όψιν μας τη θεολογική έννοια της εικόνας και είναι ανάγκη να υπενθυμίσουμε εδώ ορισμένες βασικές πτυχές αυτού του θέματος. Για τη δυτική παράδοση, οι εικόνες ή τα αγάλματα όπως έχουν αυτοί, τα οποία έχουν στους ναούς ή στα σπίτια τους οι πιστοί, δεν είναι παρά πορτρέτα, που παριστάνουν ορατά τον αόρατο Χριστό ή τους Αγίους, για να υπενθυμίζουν το πρόσωπο ή το γεγονός που παριστάνουν, ώστε να μεταφερθεί σε αυτά η σκέψη εκείνου που προσεύχεται. Οι εικόνες γι' αυτούς, δεν έχουν τίποτε να κάνουν με την παρουσία του προσώπου ή του γεγονότος το οποίο παριστάνουν. Για την ορθόδοξη παράδοση, αντίθετα, η εικόνα δηλώνει μια *παρουσία*. Το εικονιζόμενο πρόσωπο είναι παρόν και η εικόνα του δημιουργεί μια άμεση σχέση με μας. Η εικόνα δεν μας υπενθυμίζει απλώς το εικονιζόμενο πρόσωπο, αλλά μας το καθιστά παρόν. Η παρουσία του εικονιζομένου προσώπου στην εικόνα του γίνεται, όμως, με τέτοιο τρόπο, ώστε το εικονιζόμενο πρόσωπο να διατηρεί την υπερβατικότητά του, να μην εξαντλείται η υπόστασή του στην υλική φύση της εικόνας. Έτσι, κατά τον άγιο Θεόδωρο τον Στουδίτη, η τιμή και η προσκύνηση μιας εικόνας δεν απονέμεται στη φύση της εικόνας, στο ξύλο, στο χρώμα κτλ, αλλά στο πρόσωπο που εικονίζει. Η παρουσία του εικονιζομένου είναι *υποστατική, προσωπική* και όχι *φυσική*. Γι' αυτό, είναι απαραίτητο η εικόνα να έχει όνομα, να μην είναι ανώνυμη, να γράφει επάνω το όνομα. Η ορθόδοξη εικόνα, συνεπώς, πρέπει να έχει δύο βασικά στοιχεία: να δηλώνει το πρόσωπο, ώστε να απευθύνεται σε αυτό η τιμή και όχι στην ύλη της εικόνας, πράγμα που θα ήταν ειδολολατρεία, και να μην είναι πορτρέτο που να μας θυμίζει τον

¹ Βλέπε Zizioulas, 2006, 26–31

² Βλέπε άρθρο μου Zizioulas, 2012, 2.

εικονιζόμενο ψυχολογικά, όπως η φωτογραφία, αλλά όπως αυτός θα είναι στα έσχατα, με ένα φως που έρχεται, όχι από μέσα, από τον εικονιζόμενο, ούτε από το φυσικό του περιβάλλον με τις σκιές του, αλλά από το μέλλον, από έναν κόσμο που δεν υπόκειται στη σκιά και το θάνατο. Αυτά τα τονίζει ιδιαίτέρως ο πατήρ Σταμάτης, ο οποίος είναι και σήμερα μαζί μας, και τον οποίον ευχαριστούμε γι' αυτήν την εμβάθυνση που έκανε στην εικόνα.

Έχοντας αυτά υπ' όψιν μας, ας δούμε με ποιο τρόπο μπορούμε να πούμε ότι ο Θεός εικονίζεται στη Δημιουργία και στην Εκκλησία.

3. Εικονισμό του Θεού στη Δημιουργία

Ο άγιος Μάξιμος, ακολουθώντας τον Διονύσιο Αρεοπαγίτη, τονίζει ιδιαίτερα, ότι η ουσία του Θεού με κανένα τρόπο δεν μπορεί να εικονιστεί στη Δημιουργία. Παραμένει επίσης άγνωστο και ασύλληπτο Μυστήριο, το πώς ο Θεός είναι συγχρόνως Μονάς και Τριάς. Παρά ταύτα, το γεγονός της τριαδικής υπάρξεως, όχι το πώς, το Μυστήριο, αλλά το γεγονός ότι ο Θεός είναι τριαδικός, εικονίζεται ποικιλοτρόπως στην κτίση. Ιδού μερικά παραδείγματα: σχολιάζοντας το τριαδολογικό χωρίο του αγίου Γρηγορίου του Θεολόγου: «Μονάς κινηθείσα ἐξ ἀρχῆς εἰς Δυάδα, εἰς Τριάδα ἔστη», δηλαδή, λέγει ο άγιος Γρηγόριος ο Θεολόγος αναφερόμενος στην Αγία Τριάδα ότι η Μονάς εκκινήθη από την αρχήν εις Δυάδα, και μετά «ἔστη», σταμάτησε, εις Τριάδα. Αυτό, ο άγιος Μάξιμος σχολιάζοντάς το, βρίσκει έναν εικονισμό του Μυστηρίου αυτού στο τρίπτυχο: γέννησις–κίνησις–στάσις, το οποίο χαρακτηρίζει τη Δημιουργία. Σε ένα άλλο σημείο, ο άγιος Μάξιμος δεν διστάζει να πει, σε χωρίο όπως ακριβώς το έχει, ότι «ἐκ τῆς κατὰ τὴν κτίσιν σοφῆς θεωρίας τὴν περὶ τῆς Ἁγίας Τριάδος, Πατρός, λέγω, καὶ Υἱοῦ καὶ Ἁγίου Πνεύματος λόγον λαμβάνοντες, ταῦτα γάρ ἐστι τὰ ἀόρατα τοῦ Θεοῦ, τὰ ἀπὸ τῆς κτίσεως τοῦ κόσμου νοήσει καθορώμενα». Δηλαδή, αν το αναλύσουμε, πιο απλά, κοιτάζοντας την κτίσιν, λέγει ο άγιος Μάξιμος, μπορούμε να πάρουμε μία εικόνα της Αγίας Τριάδος, του Πατρός και του Υιού και του Αγίου Πνεύματος. Βλέπει, δηλαδή, μέσα στην κτίση, ο άγιος Μάξιμος, παρουσία της Αγίας Τριάδος, εικονικά, με πολλούς τρόπους. Έτσι δηλαδή, η Αγία Τριάς ενώ παραμένει έξω της φύσεως κατά την ουσία Της, δεν είναι εντελώς ανεικόνιστη στην κτίση. Θα ήταν μεγάλο λάθος να θεωρήσουμε την Αγία Τριάδα απύουσα από την κτίση, επειδή η ουσία του Θεού δεν γνωρίζεται και δεν μετέχεται από τα κτιστά.

Αλλά υπάρχει και ένα άλλο λάθος που διαπράττουν ορισμένοι ορθόδοξοι θεολόγοι. Παρασυρόμενοι από το γεγονός, ότι ο άγιος Γρηγόριος ο Παλαμάς συνδέει την κτίση με το Θεό δια μέσου των ενεργειών της Θείας Φύσεως, αποκλείουν τον εικονισμό της Αγίας Τριάδος στη Δημιουργία.³ Ο Θεός, ισχυρίζονται, είναι παρών στην κτίση διά των ακτίστων ενεργειών Του και όχι διά της Τριαδικής υπάρξεώς Του. Αλλά παραβλέπουν το ότι, κατά τον άγιο Γρηγόριο

³ Βλέπε Zizioulas, 2006, 26–31

τον Παλαμά, οι άκτιστες θείες ενέργειες είναι πάντοτε *προσωπικές, ενυπόστατες*, όπως έδειξε στο έργο του και ο αγαπητός Σταύρος Γιαγκάζογλου. Αλλά το χειρότερο είναι ότι λησμονούν, ότι, όπως τονίζει ιδιαίτερα ο άγιος Μάξιμος, ο κύριος σύνδεσμος μεταξύ Θεού και κόσμου είναι η *υπόσταση* του Υιού και Λόγου του Θεού. Ο Θεός και ο κόσμος συνδέονται διά μέσου ενός Τριαδικού Προσώπου, ενός Προσώπου της Αγίας Τριάδος και όχι, απλώς, διά *ανυποστάτων* θείων ενεργειών.

Η δυνατότητα, λοιπόν, του εικονισμού του Θεού μέσα στην κτίση οφείλεται στο ότι υπάρχει στη Δημιουργία, στο είναι του κόσμου, από την αρχή της έως τα έσχατα, η υπόσταση του Λόγου του Θεού, η υπόσταση ενός Προσώπου της Αγίας Τριάδος. Αυτή η υπόστασις συγκεντρώνει στο πρόσωπό της όλους τους Λόγους των όντων, λέγει ο άγιος Μαξίμος, και αυτό είναι που κάνει δυνατό τον εικονισμό του Θεού μέσα στον κόσμο. Ο εικονισμός του Θεού μέσα στον κόσμο, μέσα στην κτίση, οφείλεται στο Χριστό. Χωρίς το πρόσωπο, την υπόσταση του Χριστού, δεν είναι δυνατόν να έχουμε την εικόνα του Θεού ως παρουσία Του μέσα στην κτίση. Αλλά εδώ τίθεται το κρίσιμο ερώτημα: είναι δυνατόν να γίνει λόγος για παρουσία του Υιού και Λόγου του Θεού στη Δημιουργία, χωρίς συγχρόνως και αυτομάτως να δηλωθεί η παρουσία όλης της Αγίας Τριάδος σ' αυτήν; Όλοι οι Πατέρες της Εκκλησίας τονίζουν με έμφαση, ότι όπου υπάρχει ένα Πρόσωπο της Αγίας Τριάδος υπάρχουν και τα άλλα δύο Πρόσωπα. Όταν εικονίζεται ο Υιός, εμφανίζεται και αποκαλύπτεται συγχρόνως και ο Πατήρ και το Πνεύμα: «ὁ ἑώρακώς ἐμέ ἑώρακε τὸν Πατέρα. Καὶ πὼς σύ λέγεις, δεῖξον ἡμῖν τὸν Πατέρα;», λέγει ο Κύριος εις τον μαθητή Του. Και ο Μέγας Βασίλειος στη Θεία Λειτουργία που έγραψε, απευθυνόμενος στον Πατέρα, λέγει για τον Υίο, ότι είναι «δεικνὺς Σὲ τὸν Πατέρα». Όλα στον εικονισμό στηρίζονται στο ότι ο Χριστός, ως Υιός και Λόγος του Θεού, είναι εικὼν του Πατρός, και ο άνθρωπος εικονίζοντας τη Θεία Παρουσία στον κόσμο, ενεργεί ως *εικὼν εικῶνος*. Όλα στον εικονισμόν αυτόν είναι *υποστατικά* και όλα διά του Χριστού παραπέμπουν στην Αγία Τριάδα. Στο Πρόσωπο του Χριστού συνυπάρχει όλη η Αγία Τριάς. Δεν είναι συνεπώς τυχαίο ότι κατά τη βυζαντινή περίοδο, εμφανίστηκαν όχι μόνον εικόνες του Χριστού, αλλά και εικὼν της Αγίας Τριάδος, χωρίς να υπάρξει κανένας προβληματισμός. Μόνον αργότερα, στις μέρες μας, δημιουργήθηκε το πρόβλημα, εάν επιτρέπεται να εικονιστεί ο Πατήρ, αφού δεν αποκαλύφθηκε με ιστορική μορφή. Η σχολαστική αυτή προσέγγιση δεν υπήρχε στο Βυζάντιο. Η Εκκλησία πάντοτε θεωρούσε την Αγία Τριάδα ως παρούσα στη Δημιουργία χάρις στην παρουσία της υποστάσεως του Υιού μέσα στην κτίση. Συνεπώς, κάθε εικονισμός στην ορθόδοξη παράδοση, δηλώνει *πραγματική παρουσία* του εικονιζομένου. Συνεπώς, και κάθε εικονισμός του Θεού με κτιστά μέσα, δηλώνει την παρουσία του Θεού στην κτίση. Η *εικονική* αυτή παρουσία είναι δυνατή διότι τη Δημιουργία την υποστασιάζει ο Υιός και Λόγος του Θεού, ο Οποῖος, κατά τον άγιο Μάξιμο, «βούλεται ἀεὶ καὶ ἐν πᾶσι τῆς Αὐτοῦ ἐνσωματώσεως ἐνεργεῖσθαι τὸ Μυστήριον», θέλει πάντοτε το Μυστήριο της ενσαρκώσεώς Του παντού να συμβαίνει μέσα στη Δημιουργία, λέγει ο άγιος Μάξιμος. Κάθε εικονισμός του

Θεού μέσα στον κόσμο είναι μια μορφή του Μυστηρίου της ενσωματώσεως της θείας υποστάσεως του Υιού και Λόγου μέσα στην κτίση.⁴ Συγχρόνως όμως, είναι και μια παρουσία όλης της Αγίας Τριάδος μέσα στην κτίση.⁵ Η Αγία Τριάς συνεπώς, είναι δυνατόν να εικονιστεί μέσα στην κτίση, όχι βεβαίως, ως προς την θεία ουσία Της, η οποία είναι όλως αμέθεκτη, ούτε απλώς δια των θείων ενεργειών, οι οποίες δεν είναι δυνατόν να εικονιστούν, αλλά διά της υποστάσεως του Υιού και Λόγου, ο Οποίος συνέχει την κτίση, και την ενσωματώνει, και ο Οποίος στο έργο Του αυτό ενεργεί αδιάρρηκτα ενωμένος με τα άλλα δύο Πρόσωπα της Αγίας Τριάδος.

4. Ο εικονισμός του Θεού στην Εκκλησία

Κατά τον άγιο Μάξιμο, η παρουσία του Θεού στη Δημιουργία δεν μπορεί να εκφραστεί με όρους *analogia entis*, κι ούτε με μία διανοητική κίνηση από το σημαίνον στο σημαινόμενον, αλλά μόνον με αυτό που ονομάζει, ο άγιος Μάξιμος, *σύμβολον* ή *τύπον*. Σύμβολο, τύπος και εικόνα είναι σχεδόν συνώνυμα στη σκεψη του αγίου Μαξίμου. Δηλώνουν μια εμφάνιση, μια αποκάλυψη ενός Μυστηρίου, το οποίο είναι «άφανως παντί κρυπτόμενον». Η εμφάνιση και αποκάλυψη αυτή γίνεται με την συν-βολή (συμβολή), δηλαδή, με τη συνάντηση και ένωση του αφανούς Μυστηρίου με το φανερό και αισθητό. Μια συνάντηση και ένωση που συν-βαίνουν (συμβαίνουν), δηλαδή, συναντώνται σε μια υπόσταση, σε ένα πρόσωπο. Στο σύμβολο και στην εικόνα συναντώνται το αποφατικό, όπως στο Μυστήριο της Αγίας Τριάδος, με το καταφατικό, που είναι η θεία Οικονομία, στην ίδια υπόσταση του ένσαρκου Λόγου. Έτσι, κατά τον άγιο Μάξιμο, ο Χριστός γίνεται ο ίδιος, τύπος και σύμβολον του εαυτού Του. Το σύμβολο, λοιπόν, και ο τύπος και η εικόνα, δηλώνει μια παρουσία *υποστατική*. Δεν είναι όπως σήμερα νοούμε τον όρο *σύμβολο*, ως κάτι το μη πραγματικό. Το *συμβολικό*, όπως το λέμε. Την αλήθεια και πραγματικότητα του συμβόλου την δίνει στο σύμβολο η υπόσταση-πρόσωπο στο οποίο συμβάλουν (συν-βάλουν), συναντώνται, το άκτιστο με το κτιστό. Με την έννοια αυτή, ο άγιος Μάξιμος στη *Μυσταγωγία* του, ονομάζει την Εκκλησία εικόνα του Θεού, αλλά και εικόνα της κτίσεως και του ανθρώπου. Στην Εκκλησία ενώνονται, συν(μ)βάλλονται όλα τα διεστώτα σε μια *υπόσταση*. Το κτιστό και το άκτιστο, η γη και ο ουρανός, η οικουμένη και ο παράδεισος, το υλικό και το πνευματικό, το άρρεν και το θήλυν, όλα όσα διαιρούν τη φύση, λέγει ο άγιος Μάξιμος. Επομένως, στην Εκκλησία, κατ' εξοχήν, συναντώνται και ενώνονται το άφατο Μυστήριο της Αγίας Τριάδος με την κτιστή Δημιουργία. Όσοι αντιλαμβάνονται το Μυστήριο της Εκκλησίας χωρίς αναφορά στην Αγία Τριάδα περιορίζουν την εκκλησιολογία στην Οικονομία και στερούν την Εκκλησία από τη θεολογική της θεμελίωση.

⁴ «Christ is truth of being. This means that, as St. Maximus Confessor points out, all creation, that is to say, all the beings truly exist only within the Mystery of Christ...», Zizioulas, 2012, 5.

⁵ «...The Mystery of Christ, however, is impossible without the time and body, within which the freedom of the Holy Spirit is manifested...», Zizioulas, 2012, 5.

Η συμβολική, τυπολογική, εικονολογική αυτή προσέγγιση διαπερνάει την Εκκλησία σε όλες τις διαστάσεις και εκφάνσεις της. Αυτό γίνεται κυρίως δια μέσου της Θείας Ευχαριστίας. Εκεί, κατ' εξοχήν, ήδη από τον Διονύσιο Αρεοπαγίτη, εφαρμόζεται η έννοια του συμβόλου. Όλα όσα τελούνται στη Θεία Λειτουργία, φανερώνουν το Μυστήριο της ενώσεως κτιστού και ακτίστου, αισθητού και νοητού, παρελθόντος και μέλλοντος, ιστορίας και εσχάτων. Εκκλησία, λοιπόν, είναι ένα πλέγμα συμβόλων, τύπων και εικόνων. Όλα στην Εκκλησία δηλώνουν την ένωση κτιστού και ακτίστου στο πρόσωπο-υπόσταση του Χριστού, και με αυτόν τον τρόπο την μετοχή της κτίσεως στην ίδια την Αγία Τριάδα διά της υιοθεσίας μας, δηλαδή, της ταυτίσεώς μας *κατά χάριν*, με τον κατά φύσιν μονογενή Υιό του Θεού και Πατρός. Όλοι οι τύποι, και τα σύμβολα, και οι εικόνες στην Εκκλησία εκφράζουν και πραγματώνουν την ένωση κτιστού και ακτίστου στο πρόσωπο του Χριστού. Και το πιο σπουδαίο, που πρέπει να τονιστεί, είναι ότι δεν υπάρχει άλλος τρόπος ενώσεως του κτιστού με τον Θεό, από τον τρόπο των συμβόλων και των εικόνων.

Η λεγόμενη νοερά προσευχή που παρακάμπτει τους εκκλησιαστικούς τύπους είναι ελλιπής, διότι δεν περιέχει την κτίση σε όλα τα στοιχεία της: χρόνο, χώρο, ύλη κτλ. Μόνον διά μέσου των συμβόλων, των τύπων και των εικόνων που προσφέρει η Εκκλησία με τα Μυστήριά Της, έχουμε συνάντηση και ένωση Θεού και κτίσεως με τον τρόπο που αυτή πραγματοποιήθηκε στο Χριστό. Η κοινωνία μας με την Αγία Τριάδα μόνον με αυτόν τον τρόπο μάς προσφέρεται *έν Χριστώ*, διά συμβόλων και εικόνων. Αυτό είχε πάντοτε πελώρια σημασία για τη ζωή των ορθοδόξων, αλλά τείνει να εκλείψει στις μέρες μας. Οι ορθόδοξοι πιστοί δεν επικοινωνούσαν ποτέ απ' ευθείας με το Θεό, αλλά πάντοτε με τη μεσολάβηση συμβόλων και εικόνων. Όταν προσεύχονται κάνουν το σταυρό τους, μια πράξη τύπου και συμβόλου, και έχουν κάποια εικόνα στο σπίτι τους. Και δεν αρκούνται σ' αυτά, αλλά θεωρούν ως ύψιστη μορφή προσευχής και κοινωνίας με το Θεό τη λατρεία που γίνεται στο Ναό με τύπους και σύμβολα. Γι' αυτό και βλέπουν — να πω έβλεπαν; — τον επίσκοπο και τον ιερέα ως τύπον Χριστού, ή κατά τον άγιο Ιγνάτιο, ως τύπον του Πατρός. Και μόνον το γεγονός, ότι καθιερώθηκε, από αρχαιωτάτων χρόνων, η προσφώνηση: *πατήρ*, αρχικά για τον επίσκοπο, και αργότερα και για τον ιερέα, ως προεστῶτα της Θείας Ευχαριστίας, είναι αρκετό για να μαρτυρήσει, ότι η Αγία Τριάδα εικονίζεται μέσα στην Εκκλησία τυπολογικά και συμβολικά, δηλαδή, πραγματικά.

Η εικονική αυτή παρουσία της Αγίας Τριάδος, βασισμένη στη χριστολογία και την κοσμολογία, στην κοσμολογική της διάσταση, έχει και μια άλλη πολύ σημαντική πλευρά. Μας υπενθυμίζει, ότι η πλήρης και πραγματική παρουσία της Αγίας Τριάδος στην Εκκλησία θα πραγματοποιηθεί μόνον στα έσχατα. Τότε που θα είδωμεν τον Θεό *καθώς εστι*, δηλαδή, όχι *έν έσόπτρω* και *έν αινίγματι*, όπως Τον βλέπουμε τώρα, αλλά πρόσωπον προς πρόσωπον. Ο άγιος Μάξιμος μάς δίνει και πάλι το βαθύ νόημα αυτής της σημασίας της εικόνας. Πολύ σύντομα και επιγραμματικά εκφράζει ως εξής τη σπουδαία αυτή θέση: «σκιά τὰ τῆς

Παλαιᾶς Διαθήκης, εἰκῶν τὰ τῆς Νέας Διαθήκης, ἀλήθεια ἢ τῶν μελλόντων κατάστασις». Στην πρόταση αὐτή ὁ ἅγιος Μάξιμος ἀντιδιαστέλλει τὴν εἰκόνα πρὸς δύο πράγματα: τὴ σκιά καὶ τὴν ἀλήθεια. Κατὰ τι διαφέρει ἡ εἰκόνα ἀπὸ αὐτὰ τὰ δύο; Σκιά εἶναι κάτι πού ἀνήκει στο παρελθόν, ἀρα δὲν ἔχει περιεχόμενο, εἶναι προορισμένο νὰ εξαφανιστεῖ. Ἡ εἰκόνα, ὅπως ἤδη εἶπαμε, δηλώνει πραγματική παρουσία. Ἀλλὰ ἡ παρουσία αὐτὴ μᾶς προσφέρεται με μέσα ἀπὸ τὸν κτιστὸ κόσμο, ὁ ὁποῖος ὑπόκειται στὴ φθορά καὶ στὸ θάνατο: ὕλη, χρώματα, σχήματα κ.λ. Εἶναι συνεπῶς, ἡ εἰκόνα, μιὰ παρουσία κρυμμένη κάτω ἀπὸ πράγματα φθαρτὰ πού εἶναι προορισμένα νὰ εκλείψουν. Ἡ καθαρὴ καὶ αἰώνια παρουσία πού κρύβει ἡ εἰκόνα θὰ ἀποκαλυφθεῖ μόνον στα ἔσχατα. Γι' αὐτὸ λέγει κι ὁ ἅγιος Μάξιμος, ὅτι ἀλήθεια εἶναι ἡ τῶν μελλόντων κατάστασις.⁶ Ἐάν το δούμε αὐτὸ στὴν πράξη τῆς ζωῆς τῆς Ἐκκλησίας παρατηροῦμε τὰ εξῆς: ὁ, τι εἰκονίζεται με ἀνθρώπους μέσα στὴ Λατρεία, π.χ. ὁ ἐπίσκοπος ὡς εἰκὼν Χριστοῦ, παραπέμπει στὸ πρωτότυπο. Αὐτὸ δηλώνουν τὰ ἄμφια, ὁ θρόνος τοῦ ἀρχιερέως, ἡ τιμὴ πού τοῦ ἀποδίδεται ἀπὸ τὸ λαὸ κ.λ. Το ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τοὺς λοιποὺς κληρικοὺς ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἴδιο τὸν λαὸ. Ὅλα στὴν ευχαριστιακὴ Σύναξη, ὅπως τὰ ἀναλύει ὁ ἅγιος Μάξιμος στὴν *Μυσταγωγία* του, εἰκονίζουν τὴ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ παραπέμπουν στα ἔσχατα, εἶναι εἰκόνες τῶν ἐσχάτων. Ὅ, τι, ἐξάλλου, εἰκονίζεται με τὴν τέχνη τῆς ζωγραφικῆς πάλι πρέπει νὰ παραπέμπει στὴν ἀλήθεια τῶν ἐσχάτων. Αὐτὸ ἀφορᾷ τόσο στὴ θεματολογία ὅσο καὶ στὴν τεχνοτροπία τῶν εἰκόνων. Παράδειγμα γιὰ τὴ θεματολογία εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς Πεντηκοστῆς, ἡ ὁποία περιλαμβάνει καὶ τὸν ἀπόστολο Παῦλο ὁ ὁποῖος δὲν ὑπῆρχε ἱστορικὰ στὴν Πεντηκοστὴ. Καὶ αὐτὴν τὴν παρατήρηση τὴν οφείλουμε στὸν πατέρα Σταμάτη. Ὡς πρὸς τὴν τεχνοτροπία, οἱ μορφές τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν Ἁγίων περιβάλλονται ἀπὸ χρυσὸ φόντο, ἐκφραση τῆς δόξας τῆς Βασιλείας, ἀποφεύγονται οἱ σκιές πού δηλώνουν παρελθόν καὶ θάνατο καὶ καταβάλλεται κάθε προσπάθεια ἀπὸ τὸν εἰκονογράφο, ἀφ' ἐνός νὰ ἀφαιρεθοῦν τὰ στοιχεῖα τοῦ ρεαλισμοῦ τὰ ὁποῖα παραπέμπουν στὴν παρούσα φθαρτὴ πραγματικότητα, καὶ ἀφ' ἐτέρου νὰ δηλωθεῖ με κάθε τρόπο ἡ μεταμορφωμένη ἀπὸ τὸ ἄκτιστο φῶς ὑπαρξὴ πού θὰ ἔχουν οἱ Ἅγιοι στὴ Βασιλεία Του. Το ἴδιο ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴ τῶν ναῶν καὶ τὴ διακόσμησή τους. Ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Βασιλικῆς δηλώνει τὴν πορεία τῆς Ἐκκλησίας πρὸς τὰ ἔσχατα, γι' αὐτὸ καὶ εἶναι προσανατολισμένη πρὸς τὴν ἀνατολή, ἀπ' ὅπου, σύμφωνα πάλι με τὴν ἀρχαία παράδοση, ἀναμενόταν νὰ ἔλθει πάλι ὁ Χριστός. Ἡ Βασιλικὴ μετὰ τρούλου εἰκονίζει τὴν παρουσία τῆς Ἐκκλησίας ἤδη μέσα στὴ Βασιλεία με τὸν ἀναστάντα καὶ βασιλέα Κύριο περιτοιχιζόμενο ἀπὸ τὴν κοινωρία τῶν Ἁγίων.

⁶ «...Christology, in its pneumatological sense, obliged Fathers to relocate the ontology from the beginning to the end, and to incorporate it in time, history and body, the three elements, that the ancient Hellenic thought could include in its ontology.» Zizioulas, 2012, 5.

5. Συμπέρασμα

Συνοψίζοντας, λοιπόν, παρατηρούμε τα εξής. Πρώτον, η Αγία Τριάς είναι παρούσα μέσα στην Εκκλησία και αποτελεί το θεμέλιό της. Δεν μπορεί να εννοηθεί εκκλησιολογία χωρίς τριαδολογία. Δεύτερον, η τριαδική ύπαρξη του Θεού είναι υπερβατικό και ασύλληπτο Μυστήριο ως προς την ουσία του — αποφατική θεολογία, αλλά μας αποκαλύπτεται στο Πρόσωπο του Λόγου, του Δευτέρου Προσώπου, και αυτό μας επιτρέπει να έχουμε και καταφατική τριαδική θεολογία. Το τονίζω αυτό, διότι πολλοί ορθόδοξοι θεολόγοι το παραβλέπουν. Τρίτον, η αποκάλυψη της Αγίας Τριάδος *έν Χριστώ* πραγματοποιείται στο *Σώμα* του Χριστού που είναι η *Εκκλησία*, με τρόπο όχι διανοητικό ούτε ψυχολογικό ως ατομική εμπειρία, αλλά διά μέσου εικόνων, τύπων και συμβόλων, στα οποία έχουμε πραγματική παρουσία του τριαδικού Θεού, όχι απλώς διά των ενεργειών Του αλλά υποστατικά, όπως τονίζει ο άγιος Μάξιμος και ο άγιος Θεόδωρος ο Στουδίτης. Δηλαδή, η παρουσία του Θεού και των Αγίων στον εικονισμό Τους είναι προσωπική και όχι φυσική. Η δια συμβόλων και εικόνων παρουσία του τριαδικού Θεού στην Εκκλησία είναι αποτέλεσμα της κοσμολογικής διαστάσεως της χριστολογίας. Στο πρόσωπο του Χριστού ο Θεός είναι παρών σε όλη την κτίση και όχι μόνον στον άνθρωπο. Εάν αφαιρέσουμε τις εικόνες και τα σύμβολα από την Εκκλησία, όπως συνέβη στον προτεσταντισμό, ή αν τα θεωρήσουμε όχι ως πραγματικές παρουσίες του Θεού, αλλά ως μέσα που μας υπενθυμίζουν πρόσωπα ή γεγονότα, όπως συμβαίνει στον ρωμαιοκαθολικισμό, τότε αφαιρούμε από την *έν Χριστώ* παρουσία του Θεού αλλά και από την ίδια την ανθρωπολογία τον υλικό κόσμο. Τέλος, η δια συμβόλων και εικόνων παρουσία του Θεού στην Εκκλησία υποδηλώνει, ότι η πλήρης και τέλεια αποκάλυψις του τριαδικού Θεού *έν Χριστώ* θα γίνει μόνον στα έσχατα, όταν θα δούμε τον Θεό πρόσωπο προς πρόσωπο, ενώ τώρα Τον βλέπουμε μόνον *έν έσόπτρω* και *έν αινίγματι*, δηλαδή, διά συμβόλων και εικόνων. Δυστυχώς, έχει σχεδόν εκλείψει από την εκκλησιολογία μας η εσχατολογική διάσταση. Μιλούμε συχνά για θεοπτία, ωσάν να μην περιμένουμε την έλευση της Βασιλείας στο μέλλον, ως την πλήρη αποκάλυψη και παρουσία του Θεού μέσα στην κτίση.

Η Αγία Τριάς, συνεπώς, είναι Παρούσα μέσα στην Εκκλησία *έν Χριστώ* δι' όλων αυτών των συμβόλων, τα οποία χρησιμοποιεί η Εκκλησία, και γι' αυτό ο λαός μας ποτέ δεν είχε άλλον τρόπο επικοινωνίας με το Θεό, παρά διά μέσω της Εκκλησίας και των συμβόλων αυτών. Πρέπει να το διατηρήσουμε αυτό οπωσδήποτε, διότι σήμερα εμφανίζονται ορισμένες αντιλήψεις, ότι αυτά είναι τυπολατρείες και δεν έχουν καμία σημασία. Η Εκκλησία μας δεν γνωρίζει άλλον τρόπον επικοινωνίας με το Θεό, παρά δι' αυτού του τρόπου, των συμβόλων και των εικόνων. Αυτός είναι ο θησαυρός που παραλάβαμε από τους Πατέρες μας και αυτό πρέπει να το διατηρήσουμε και να το μεταφέρουμε και στις επόμενες γεννές.

Βιβλιογραφία

Zizioulas, J. (2006). *Communion and otherness: Further Studies in Personhood and the Church*. NY: T&T Clark.

Zizioulas, J. (2012). Ontology and Ethics. *Σαδορνοςῖ*, VI, 1–14.

Јован Зизијулас

Атинска академија наука, Атина

Тајна Цркве и Тајна Свете Тројице

У последње време се и од православних теолога оспорава свака повезаност Тајне Цркве са Тајном Свете Тројице. Велики оци Цркве, као што су Свети Игњатије, Свети Максим, али и целокупно дожанствено богослужење наше Цркве, иконички повезују Цркву са Богом. Свети Максим, следујући Светом Дионисију Ареопагиту, посебно наглашава да суштина Божја ни на који начин не може да се иконизује у творевини. Тумачећи ово, Свети Максим налази икониčnost те Тајне у триптиху: γέννεσις-κίνησις-στάσις, који карактерише творевину. У личности Христовој, сапостоји цела Света Тројица. Према Светом Максиму, присуство Бога у творевини се не може изразити у оквирима *analogia entis*, као ни разумским покретом онога који означава ка ономе што се означава, већ само оним што Свети Максим назива σύμβολον, или τύπων. Црква сматра да је Света Тројица свагда присутна у творевини, захваљујући присуству ипостаси Сина у твари. Присуство тројичног Бога у Цркви, кроз симболе и иконе, последица је космолошких димензија христологије. Еклисиологију не можемо схватити без тријадологије.

Key words: Црква, икона, символ, начин сједињења, Христологија, Света Тројица.

Датум пријема чланка: 15. 11. 2014.

Датум прихватања чланка за објављивање: 11. 12. 2014.